

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Υ Π Ο

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

§ 1. Τα κοινά στον Πλάτωνα και τον Ἀριστοτέλη. Ἐάν για να καταλάβωμε τὸν Πλάτωνα πρέπει να ξεκινήσωμε ἀπὸ τὸ Σωκράτη, πολὺ περισσότερο πρέπει να ξεκινήσωμε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα για να καταλάβωμε τὸν Ἀριστοτέλη. Χτυπητές, ἔξω ὅμως ἀπὸ τὴν καθαρὴ φιλοσοφικὴ θεωρία, διαφορὲς ἀνάμεσα στὸν Πλάτωνα καὶ τὸ μαθητὴ του, δημιούργησαν τὴ διάχυτη ἐντύπωση, ποὺ τόνωσαν βέβαια οἱ ὁπαδοὶ τῶν διάφορων τύπων τοῦ ἐμπειρισμοῦ, πὼς οἱ θεωρίες τῶν δυὸ αὐτῶν φιλοσόφων εἶναι σὰν ἀντίποδες ἀναμεταξύ τους. Στὸ Βατικανὸ βρίσκεται μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλιέτερες ζωγραφικὲς συνθέσεις τοῦ Ραφαήλου, ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ ζωγραφίζεται ὁ Πλάτων με τὸ βλέμμα ἀπογειωμένο πρὸς τὰ ὕψη τοῦ οὐράνιου τόπου τῶν ἰδεῶν, ἐνῶ τοῦ Ἀριστοτέλη τὸ βλέμμα, δεμένο στὴ γῆ, μελετᾷ παρατηρώντας τὴν ἐπίγεια πραγματικότητα. Τὸ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης στάθηκε καὶ ἕνας μεγάλος ἐμπειρικός ἐρευνητὴς στὶς εἰδικὲς ἐπιστῆμες, τὶς φυσικὲς καὶ τὶς ἱστορικὲς, ἰδίως τὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του, ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἔργα του, ποὺ ἀνήκουν κατὰ τὸ μεγαλιέτερο μέρος στὴν τελευταία του περίοδο τῆς θετικῆς εἰδικῆς ἐρευνας, πραγματεύονται θετικὰ καὶ ἐμπειρικά, εἰδικὰ ἐπιστημονικὰ θέματα, αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει τὸν Ἀριστοτέλη στὸ πεδίο τῆς φιλοσοφίας να εἶναι ἔξω καὶ πέρα ἀπὸ κάθε ἐμπειρισμό, ἕνας καθαρῶτατος λογοκράτης, ἕνας μεταφυσικός.¹⁾

1) Hegel Geschichte d. Philosophie, Ἐκδ. Glockner, τόμ. II σελ. 299, 311 κ. ἑ. Brandis, Geschichte d. Entwicklungen d. Griech. Phil. (1862) I σ. 387.

Ἄλλὰ ἀπὸ ὅλες τὶς λογοκρατικὲς θεωρίες ποὺ διδάχτηκαν ὡς τὸν καιρὸ του, αὐτὴ ποὺ στὰ καίρια σημεῖα κυριαρχεῖ στὴ σκέψη του εἶναι φυσικὰ ἡ θεωρία τοῦ δασκάλου του. Τὸν Ἀριστοτέλη θὰ τὸν ἀντικρούσωμε πρῶτα ἀπ' ὅλα σὰ μαθητὴ τοῦ Πλάτωνα. Καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ θὰ πρὸχωρήσωμε στὶς διαφορὰς, στὶς ἀντιρρήσεις καὶ στὶς νέες θέσεις τοῦ φιλοσόφου, θέσεις ὅμως ποὺ εἶναι σὰ νὰ συνεχίζουν τὸν Πλάτωνα καὶ ποὺ εἰ βάζεις τὸν βρῖσκονται πάντοτε στὸ πλαίσιο τῶν προβλημάτων τοῦ Πλάτωνα. Θὰ ἤθελα, πρὸ παντὸς ἔδῳ, νὰ μὴ μᾶς ξεφύγει ἡ ἐσωτερικὴ πνευματικὴ ἀλληλουχία τῆς φιλοσοφικῆς ζωῆς τῆς ἀνθρώπινης, μία ἀλληλουχία τόσο δυνατὴ, ποὺ μᾶς κάνει νὰ λέμε πὺς μετὰ τὸν Πλάτωνα ἔπρεπε ἀνιγκαστικὰ νὰ ῥθῃ, ὅπως καὶ ἤρθε, ὁ Ἀριστοτέλης.

Στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, καθὼς στὴν παγκόσμια, ὑποστηρίζεται ἕνας θεμελιωδὸς διχασμὸς, ἀνάμεσα σὲ ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται καὶ σ' ἐκεῖνο ποὺ εἶναι καὶ ποὺ, χωρὶς νὰ φαίνεται, νοεῖται. Ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται εἶναι ὅ,τι προσπίπτει στὶς αἰσθήσεις μας. Ἐκεῖνο ποὺ νοεῖται μόνον, μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνα ὕλικό, ἀλλὰ ἀσύλληπτο γιὰ τὴν αἰσθήση στοιχεῖο, μιὰ ἀρχή, σὺν τὴν ἀδιάκοπη ροὴ πίσω ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἀκίνησιάν των φαινομένων, ἢ σὺν τὴν αἰώνια στασιμότητά τους πρὸς τὴ σχετικὴ ρευστότητά τους, τέλος ἕνα ὄν ποὺ στέκεται πέρα ἀπὸ τὰ πράγματα, αἰώνιο, στὰ ὅρια τῆς ὕλης, κατὰ τὸ Δημόκριτο, ἢ πέρα ἀπὸ τὴν ὕλη, ἄυλο, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἢ ἰδέα. Τὴ θεμελιωδὴ πλατωνικὴ διάκριση τοῦ νοητοῦ, τοῦ πέρατος καὶ τοῦ αἰσθητοῦ στοιχείου, τοῦ ἄπειρου, τὴ βάζει στὴ βάση τῆς σκέψης του καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, μετονομάζοντας προσφορώτερα γιὰ τοὺς σκοποὺς του, τὴν ἰδέα, τὸ πέρασ σὲ μορφή καὶ τὸ ἄπειρο, ποὺ ἡ ἰδέα προσδιορίζει, σὲ ὕλη.

Στὸν Πλάτωνα δημιουργικὴ ἀρχὴ καὶ αἰτία τῶν ὄντων εἶναι πάντοτε ἡ ἰδέα, τὸ εἶδος, τὸ νοητὸ στοιχεῖο. Καὶ σ' αὐτὴ τὴν πλατωνικὴ ἀρχή, ποὺ εἶναι ἴσως ἡ πρῶτη ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν κοσμοθεωρία του, ὁ Ἀριστοτέλης μένει πλατωνικός. Οἱ μορφὲς εἶναι πρωταρχικὲς αἰτίες τῶν ὄντων. Μία ἀνιότατη μορφή εἶναι τὸ πρῶτον κινῶν τοῦ κόσμου.

Ἄλλὰ δὲ σταματᾷ ἔδῳ ἡ ὁμοδοξία τῶν δύο φιλοσόφων. Ἡ μορφή ἔχει τὸ γνῶρισμα τῆς καθολικότητος, τῆς γενικότητος' εἶναι καὶ ἀνάλ-

λοίωτη, ἀμετάβλητη. Ἔχει ἀκριβῶς ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ εἶναι ἀντικείμενο γνώσης.¹⁾ Γιατὶ ἀντικείμενο γνώσης δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὅ,τι μᾶς δίνει ἡ αἴσθησις, πού εἶναι ρευστὸ καὶ τυχαῖο,²⁾ ἀλλὰ ὅ,τι μᾶς δίνει ἡ διάνοια· καὶ ἡ διάνοια φτάνει στὴ γνώση μὲ τὴν ἔννοια· καὶ τῆς ἔννοιας πού μᾶς δίνει ἐπιστήμη γνωρίσματα εἶναι ἡ ἀναγκαιότητα, ἡ ἀντικειμενικότητα καὶ ἡ γενικότητα. Ἡ ὕλη ξέχωρη ἀπὸ κάθε μορφή εἶναι ἀδύνατο νὰ γνωσθεῖ. Κάθε φορὰ πού θὰ τὴ σκεφτοῦμε, ἀναγκαστικά θὰ τὴν ἀντικρούσωμε μὲ κάποια μορφή. Ἡ ὕλη, αὐτὴ καθ' αὐτήν, εἶναι ἀγνωστὴ.³⁾

Ὅπως στὸν Πλάτωνα ἡ ἰδέα, δηλαδὴ τὸ νοητὸ στοιχεῖο, εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης, ἔτσι καὶ στὸν Ἀριστοτέλη τὸ νοητὸ στοιχεῖο εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης. Τῆς μορφῆς μόνο μπορεῖ νάχωμε «ὄρισμό». Καὶ ὁ ὄρισμός εἶναι ἡ ὀλοκληρωμένη ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου.⁴⁾ Ἔτσι ἀποκλείεται καὶ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἀντίληψη ὡς ὄργανο γνώσης. Ἡ ἀντίληψη δὲ θὰ μπορούσε νάταν ὄργανο γνώσης γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ γιὰ τὸ λόγο ὅτι γνώση τοῦ ἀντικειμένου εἶναι γνώση τῶν αἰτίων του⁵⁾ καὶ ἡ ἀντίληψη δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ προσδιορίσει αἷτια, ἀλλὰ μόνο ἡ κρίσις καὶ ἡ σύνθετη μορφή της, ἡ ἔννοια. Ὅργανο γνώσης λοιπὸν εἶναι ἡ ἔννοια καὶ ἀντικείμενο γνώσης τὸ νοητὸ περιεχόμενό της, ἡ μορφή. Πόσο μακριὰ βρισκόμαστε ἀπὸ τὸν ἐμπειρισμὸ πού τόσοι ἐκλαϊκευτὲς τῆς φιλοσοφίας θέλουν ν' ἀποδώσουν στὸν

1) Μεταφ. 1086 β 5 «Ἄνευ μὲν γὰρ τοῦ καθόλου οὐκ ἐστὶν ἐπιστήμην λαβεῖν». Μεταφ. 1036 α 28 «Τοῦ γὰρ καθόλου καὶ τοῦ εἶδους ὁ ὄρισμός».

2) Μεταφ. 999 α 4 «Τὰ γὰρ αἰσθητὰ πάντα φθίρεται καὶ ἐν κινήσει ἐστίν». Ἀναλ. Ὑστερ. I, 31, 87 β 28 «Οὐδὲ δι' αἰσθήσεως ἐστὶν ἐπίστασθαι». Μεταφ. 1039 β 27 «διὰ τοῦτο δὲ καὶ τῶν οὐσιῶν τῶν αἰσθητῶν τῶν καθ' ἕκαστα οὐθ' ὄρισμός, οὐτ' ἀποδείξις ἐστίν».

3) Μετάφ. 1036 α 8 «Ἡ δ' ὕλη ἀγνωστος καθ' ἑαυτήν».

4) Zeller Die Philosophie der Griechen 3 Aufl. II, 2, σ. 251 (Πιὸ κάτω θὰ παραπέμπωμε μόνο στὴ σελίδα).

5) Ἀναλ. Ὑστερ. I 2, 71 β 9 «Ἐπίστασθαι δὲ οἴομεθ' ἕκαστον ἀπλῶς... ὅταν τὴν τ' αἰτίαν οἴομεθα γνῶσκει δι' ἣν τὸ πρῶγμα ἐστίν». Ἀναλ. Ὑστερ. II, 11—94 α 20 «ἐπεὶ δ' ἐπίστασθαι οἴομεθα ὅταν εἰδῶμεν τὴν αἰτίαν...». Μεταφ. 981 α 25 «σοφωτέρους τοὺς τεχνίτας τῶν ἐμπείρων ὑπολαμβάνομεν... τούτο δέ, ὅτι οἱ μὲν τὴν αἰτίαν ἴσασιν, οἱ δ' οὐ». Δὲς καὶ ἐπόμενες φράσεις στὸ κείμενο ὡς 981 β 18.

Ἄριστοτέλη. Πόσο κοντὰ βρισκόμαστε, κατὰ τὰ πιὸ καίρια σημεῖα, στὸν Πλάτωνα.

§ 2. *Οἱ διαφορές τους.* Ἀλλὰ φυσικὰ ἔρχεται καὶ ἓνα σημεῖο ὅπου οἱ δρόμοι τῶν δυὸ φιλοσόφων χωρίζονται.

Καὶ οἱ δυὸ συλλαμβάνουσαν ἑξωριστὰ αἰσθητὸ καὶ νοητὸ στοιχεῖο, οὐσία καὶ φαινόμενο, ἄπειρο καὶ πέρας, μορφή καὶ ὕλη, δὲ δέχονται ὅμως καὶ οἱ δυὸ πὼς μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν τὰ δύο αὐτὰ σὰν ἑξωριστοὶ κόσμοι. Τὸ δέχεται ὁ Πλάτων ὁ Ἄριστοτέλης τὸ ἀρνεῖται. Τὸ γενικό, ἡ μορφή, ἡ ἔννοια δὲν ἔχουν ἄλλη πραγματικότητα παρὰ τὰ συγκεκριμένα φαινόμενα, ποὺ εἶναι ὕλη τους καὶ περιεχόμενό τους. Ἡ ἰδέα δὲν ἔχει αὐτοπαρξία, καθὼς νομίζει ὁ Πλάτων, δὲν ἔχει ἄλλη πραγματικότητα παρὰ τὸ σύνολο τῶν συγκεκριμένων ὄντων τῶν ὁποίων εἶναι ἡ οὐσία, ἡ μορφή. «Ἀδύνατον εἶναι χωρὶς τὴν οὐσίαν καὶ οὐ ἡ οὐσία».) «Εἶναι ἀδύνατον νὰ χωρισθεῖ ἡ οὐσία ἀπὸ ἐκείνου τοῦ ὁποίου εἶναι οὐσία», ἡ ἰδέα ἀπὸ τὸ ὄν τοῦ ὁποίου εἶναι ἰδέα, τὸ εἶδος ἀπὸ τὸ ὄν, ἡ μορφή ἀπὸ τὴν ὕλη. Ὁ Πλάτων χώρισε αὐτὰ τὰ δύο στοιχεῖα καὶ μάταια διπλασιάζοντας, κατὰ τὸν Ἄριστοτέλη, τὸν κόσμο, ἔπλασε τὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν πλεῖν στὸν κόσμο τῶν συγκεκριμένων ὄντων. Ὑστερα προσπάθησε βέβαια νὰ συνδέσει αὐτοὺς τοὺς δύο κόσμους μὲ τὴ μέθεξι, τὴ σχετικὴ πάντα μέθεξι τῶν ὄντων στὴν ἰδέα.

Τὴν κριτικὴν ποὺ ἀσκεῖ ὁ Ἄριστοτέλης στὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν καὶ στὴ θεωρία τῆς μέθεξης, ποὺ εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τὴν πρώτη, τὴ συναντοῦμε σὲ ὅλα του τὰ ἔργα, ἐπίμονη καὶ λεπτομερειακὴ. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὼς εἶναι ἡ ἀρνητικὴ ἀρετηρία τῆς μεταφυσικῆς του. Τὰ κύρια ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς ἰδέας στηρίζονται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἄριστοτέλης ἀντιλαμβάνεται τὴν πλατωνικὴν ἰδέα ὄντολογικὰ καὶ ὄχι γνωσιολογικὰ. Μὲ αὐτὴ τὴ βίαιση εἶναι φυσικὰ ἀκατανόητο πὼς ἔχομε ἰδέες ποὺ δὲν ἔχουν γιὰ περιεχόμενο, ὅπως θ'ἄπρεπε, μιὰ πραγματικὴ οὐσία, ἀφοῦ τίς θέλομε γιὰ οὐσίες, ἢ ἀντίθετα, πὼς οἱ ἰδέες δὲν εἶναι μόνο τὰ κατηγορήματα, ὅπως πάλι θ'ἄπρεπε, ἀφοῦ αὐτὰ εἶναι

1) Μεταφ. 991 β 1.

πάντα γενικώτερα ἀπέναντι στὰ ὑποκείμενα,¹⁾ πῶς ἀκόμα ἔχομε ἰδέες γιὰ κάθ' ἓ τι πού μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἀντικείμενο ἐπιστήμης.²⁾ Εἶναι ἐπίσης ἀκατανόητο πῶς, ἐνῶ ἡ ἰδέα εἶναι οὐσία αὐθύπαρκτη, εἶναι μαζί καὶ γενικὴ ἔννοια, πού ἔχει γιὰ περιεχόμενο πολλὰ καθ' ἕκαστον. Ἀρκεῖ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας τῶν ὄντων ὄντολογικὰ γιὰ νὰ δεῖ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀριστοτελικῆς ἀντίρρησης.³⁾ Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ ποῦμε γιὰ τὴν πολλαπλότητα τῶν ἰδεῶν πού διέπουν τὸ ἴδιο πραγματικὸ ἀντικείμενο. Ἄν ἡ ἰδέα εἶναι οὐσία, στὴν ὄντολογικὴ ὄψη τῆς λέξης αὐτῆς, πῶς μπορεῖ νὰ ὑπάρξει αὐτὴ ἡ πολλαπλότητα; Μιὰ πολλαπλότητα πού κατὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ τρίτου ἀνθρώπου γίνεται ἀπειρη, γιὰτὶ ἂν ὁ Σωκράτης ἀναφέρεται στὴν ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, τότε καὶ τῶν δυὸ τούτων ἔννοιῶν κοινὸ γενικὸ στοιχεῖο εἶναι ἓνας τρίτος ἀνθρώπος.⁴⁾ Γενικὰ ἐνῶ δὲ βρίσκεται στὴ θεωρία τῆς ἰδέας λόγος νὰ περιορισθεῖ ἡ ἰδέα σὲ ὠρισμένα ὄρια, ἐν τούτοις μόλις τὰ ὑπερβεῖ, φτάνομε σὲ ἀδύνατες θέσεις.

Τὸ ἂν αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία τῆς ἰδέας δικαιολογεῖται ἀπὸ τὰ πλατωνικὰ κείμενα, ἀπὸ ὠρισμένα τουλάχιστον, αὐτὸ δὲν μπορεῖ ἐδῶ νὰ συζητηθεῖ. Στὴν ἀριστοτελικὴ ἀντίκρουση τῆς ἰδέας πρέπει, γιὰ νὰ ναι δίκαιος κανεὶς, νὰ ἔχει ὑπ' ὄψη, ὅτι συχνὰ δὲν ἀντικρούεται ὁ Πλάτων ὁ ἴδιος, ἀλλὰ ἡ ἐξέλιξη τῆς πλατωνικῆς ἰδέας στὴν Ἀκαδημία ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Πλάτωνα. Ἐμεῖς τὴν κρίση τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν ἰδέα τὴν παίρνομε σὰν κάτι δεδομένο, σὰν ἀφειτηρία πού μᾶς βοηθάει νὰ εἰσαχθοῦμε στὴ θετικὴ μεταφυσικὴ θεωρία του. Τὰ ἴδια πρέπει νὰ ἐπαναλάβομε καὶ γιὰ τὴ θεωρία τῆς μέθεξης, γιὰ τὴν ὁποία εἶναι ἀκόμα πιὸ αὐστηρὸς ὁ Ἀριστοτέλης. «Τὸ νὰ λέμε ὅτι τοῦτα (τὰ εἶδη) εἶναι παραδείγματα καὶ ὅτι τὰ ἄλλα μετέχουν τῶν εἰδῶν, αὐτὰ εἶναι κενολογίαι καὶ ποιητικὲς μεταφορές».⁵⁾

1) Μεταφ. 1003 α 7, Ν α τ ο ρ Θεωρία τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος (μετάφρ. Τσαμαδοῦ) σελ. 407.

2) Μεταφ. 990 β 11-15.

3) Μεταφ. 1086 α 32 «ἅμα γὰρ καθόλου τε ὡς οὐσίας ποιούσι τὰς ἰδέας καὶ πάλιν χωριστὰς καὶ τῶν καθ' ἕκαστον».

4) Μεταφ. 999 α 2, 1031 β 29.

5) Μεταφ. 991 α 20 «Τὸ δὲ λέγειν παραδείγματα αὐτὰ εἶναι καὶ μετέχειν αὐτῶν τᾶλλα, κενολογεῖν ἔστι καὶ μεταφορὰς λέγειν ποιητικὰς».

Μιά που έτσι και η θέση των δυο τούτων στοιχείων που απαρτίζουν την ολότητα του κόσμου και η σχέση τους είναι διαφορετική από ό,τι τή δίδαξε ο Πλάτων, έργο του Αριστοτέλους είναι απ' αυτό το βασικό σημείο της διαφωνίας να ξεκινήσει για να μας δείξει, πώς αυτά τα δύο στοιχεία, αφού δεν υπάρχουν χωριστά, μπορεί να υπάρχουν μαζί και ποιά είναι η θέση τους και η σχέση τους σ' αυτή την συνυπαρξία. Αυτό είναι το βασικό πρόβλημα της αριστοτελικής φιλοσοφίας.

§ 3. *Ύλη, μορφή, ουσία.* Για τον Πλάτωνα ουσία και όν είναι ιδέα. Ό,τι δεν είναι ιδέα, δεν είναι ουσία, δεν είναι όν. Είναι μὴ όν. Και για τον Αριστοτέλη το είδος, ή μορφή είναι κατά κάποιον τρόπο, ουσία και όν. Αλλά ό,τι δεν είναι είδος και μορφή, δηλαδή ή ύλη, αυτό δεν είναι μὴ όν. Αν εΐταν μὴ όν, τότε ποτέ δε θα μπορούσε από την ύλη να γίνει κάτι. Και όμως ή γένεση συντελείται και μέσα στην ύλη. Έχει λοιπόν αναγκαστικά και ή ύλη έναν τρόπο ύπαρξης. Και αν δεν υπάρχει, μπορεί να υπάρχει. Έχει δυνατότητα ύπαρξης' είναι δυνατόμει όν, χωρίς να είναι πραγματικό όν. Κλείνει εντός της δυνατότητας που της επιτρέπουν, αν συντρέξουν όρισμένοι όροι, να φτάσει ως την πραγματικότητα. Και τότε δε θα είναι πια κατά δυνατότητα, αλλά κατά πραγματικότητα όν.

Αλλά για να γίνει αυτή ή εξέλιξη προς την πραγματικότητα, κάτι πρέπει να επενεργήσει επάνω στην ύλη. Κάποια ενέργεια χρειάζεται που να κινήσει την ύλη προς τή ζωή. Και αυτή ή ενέργεια δεν μπορεί να προέρχεται παρά από το άλλο κοσμικό στοιχείο, τή μορφή. Στη μορφή βρίσκεται ή πηγή της ζωής της ύλης. Χωρίς τή μορφή ή ύλη είναι το αιώνιο ακίνητο και αμετάβλητο στοιχείο, κλεισμένο στη σφαίρα του απλώς δυνατού' είναι ή απόλυτη, ή άμορφη ύλη. Μόλις όμως πάρει μορφή ανεβαίνει στη σφαίρα του πραγματικού, του όντος. Όσο ή ύλη μορφώνεται, τόσο και γίνεται πραγματική, τόσο και πλησιάζει στην ουσιαστικήν ύπαρξη. Αλλά όσο και αν δεν είναι ή ύλη πια στον Αριστοτέλη ένα μὴ όν και έγινε ένα μὴ όν με τή δυνατότητα του όντος, ένα δυνατόμει όν, πάντως ως ύλη, μόνη της, δεν είναι ουσία, δεν είναι όντως όν.

Σ' αυτό το άρνητικό συμπέρασμα σχετικά με την ύλη θα σύμφωνοϋσε και ο Πλάτων με τον Αριστοτέλη, όσο και αν ή έννοια της δυ-

νατότητας, τοῦ δυνάμει ὄντος τοῦ εἶναι ἄγνωστη, ἀφοῦ εἶναι σκέψη ἀποκλειστική, μάλιστα ἀπὸ τὶς μεγαλείτερες, τοῦ Ἀριστοτέλη. Δὲ θὰ συμφωνοῦσε ὅμως μὲ ἓνα ἀνάλογο ἀρνητικὸ συμπέρασμα ποὺ διατυπώνει ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ τὴ μορφή. Ὁ Ἀριστοτέλης, πλατωνικὸς στὴ ρίζα του, δὲν ἀρνεῖται φυσικὰ πὼς τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή εἶναι ὄν καὶ οὐσία. Ἀλλὰ ἀρνεῖται σ' αὐτὴ τὴν οὐσία ἀϋθυπαρξία.

Ἄν ἡ ὕλη χωρὶς τὴ μορφή θὰ εἶταν μιὰ δυνατότητα μόνο οὐσίας χωρὶς πραγματικότητα, πάλι χωρὶς τὴν ὕλη ἡ μορφή θὰ εἶταν μιὰ ἐνέργεια ποὺ θὰ τῆς ἔλειπε τὸ μόνο ἀπάνω στὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἐνεργήσει. Ἡ μορφή εἶναι ἡ αἰτία τῆς ζωῆς τῆς ὕλης, ἀλλὰ ἡ αἰτία δὲν νοεῖται χωρὶς ἀποτέλεσμα, ἡ ἐνέργεια χωρὶς ἐνεργούμενο· καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ ὕλη. Χωρὶς τὴν ὕλη, μόνη τῆς ἡ μορφή εἶναι βέβαια κατὰ λόγον ὄν, ἀφοῦ μόνη τῆς μπορεῖ νὰ τὴ σκεφτοῦμε· ἀλλὰ σ' αὐτὸ τὸ ὄν λείπει κάτι· κάτι χωρὶς τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει.¹⁾ Εἶναι μόνη τῆς μιὰ ἐνέργεια στὸ κενό· κάτι γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀδιανόητο. Εἶναι ὄν βέβαια, ἀλλὰ μόνο ἐνέργεια, ὅπως ἡ ὕλη εἶναι δυνάμει ὄν,—ἂν καὶ βέβαια ἡ ἀναλογία δὲν εἶναι ἀπόλυτη, γιατί δὲν ἀρνεῖται ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν οὐσιαστικότητα τοῦ καθαροῦ εἶδους· μόνο ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ σκεφτεῖ στὴν ἀϋθυπαρξία του, μόνο, χωρὶς τὴν ὕλη.

Γι' αὐτό, ἐκεῖνο ποὺ πραγματικὰ ὑπάρχει, τὸ ὄντως ὄν, ἡ πλήρης οὐσία, βρίσκεται πέρα καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτά, καὶ ἀπὸ τὸ δυνάμει καὶ ἀπὸ τὸ ἐνεργεῖα ὄν, στὴ σύνθεση πάντοτε τῶν δυὸ, στὴν ἀναγκαῖα συνυπαρξή τους. Τὰ πραγματικὰ ὄντα ἀποτελοῦνται καὶ ἀπὸ ὕλη καὶ ἀπὸ μορφή, ἀπὸ διαμορφωμένη ὕλη· εἶναι «ἐνυλον εἶδος»· καὶ αὐτὰ τὰ πραγματικὰ ὄντα εἶναι τὰ ἀληθινά, ἡ οὐσία, αὐτὸ ποὺ κάθε φιλόσοφος ἀναζητάει καὶ ποὺ ὁ Πλάτων νόμιζε πὼς βρῆκε στὴν καθαρὴν ἰδέα. Ἔτσι, ἂν θέλομε νὰ ἐκφέρομε κάποια κρίση γιὰ ἓνα ὄν, κατ' ἀνάγκη τὰ δύο τοῦτα στοιχεῖα θὰ τὰ δεχτοῦμε συνδυασμένα μέσα στὴ συνείδησή μας, θὰ τὰ συλλογιστοῦμε. Στὴν κρίση μας ἡ μορφή θὰ πάρει τὴ θέση τοῦ κατηγορήματος καὶ ἡ ὕλη τὴ θέση τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ ὑποκείμενο εἶναι ἐκεῖ γιὰ νὰ κατηγορεῖται, γιὰ νὰ προσ-

1) Φυσ. II, 1—193, β 4 «... ἡ μορφή καὶ τὸ εἶδος οὐ χωριστὰν ὄν ἀλλ' ἢ κατὰ τὸν λόγον».

λαμβάνει μορφές. 1) Χωρίς υποκείμενο τὸ κατηγορημα εἶναι κενὸς λόγος ποῦ δὲ σημαίνει τίποτα οὐσιαστικό. Χωρὶς κατηγορημα τὸ υποκείμενο εἶναι ἐπίσης κενὸς λόγος, κάτι ἐντελῶς ἀδιανόητο γιὰ τὴ συνείδηση.

Καὶ μιὰ ποῦ καὶ τὰ δυὸ στοιχεῖα εἶναι ἀπαραίτητα, σὲ μιὰν ὀρισμένη σύνδεση μάλιστα, γιὰ νὰ ὑπάρξει κάποιο ὄν, κάποια οὐσία πραγματική, θὰ μπορούσαμε, μένοντας πιστοὶ σὲ ἀριστοτελικὲς διατυπώσεις, νὰ ὀνομάσουμε οὐσίες καὶ τὴν ὕλη (κατὰ κάποιον τρόπο οὐσία) καὶ τὴ μορφή καὶ τὴ σύνθεσή τους. 2) Τὴν ὕλη θὰ τὴν ὀνομάσουμε αἰσθητὴν οὐσία 3) τὴ μορφή νοητὴν οὐσία 4) ἢ «τὸ εἶναι ἢ εἶναι» 5) κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴ ἔκφραση καὶ τὸ προϊόν τῆς σύνθεσης τῶν δύο, ποῦ εἶναι ἢ καθ' αὐτὸ οὐσία, τὸ ἐνυλον εἶδος, θὰ τὸ ὀνομάσουμε ἀπλῶς οὐσία, τὸ ὄντως ὄν. 6)

Βέβαια ἡ ὀρολογία αὐτὴ δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ ὅλα τὰ ἀριστοτελικὰ κείμενα. Ἄλλοῦ ἢ ὕλη ἔχει ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς οὐσίας καὶ ἄλλοῦ ρητὰ ὁ Ἀριστοτέλης τῆς ἀρνεῖται τὴν ἰδιότητα τῆς οὐσίας. Ἄλλοῦ οὐσία εἶναι ἡ μορφή καὶ ἄλλοῦ πάλι πολεμῆται ἡ πλατωνικὴ ἄποψη, ποῦ ταύτιζε τὸ εἶδος, δηλαδή τὴ μορφή μὲ τὴν οὐσία. Σωστὸ ὅμως εἶναι νὰ παραδεχτοῦμε, πὼς κατὰ κάποιον τρόπο ἢ καθ' ἑαυτὰς, καὶ ἡ ὕλη καὶ ἡ μορφή, εἶναι οὐσίες· ἀπολύτως ὅμως εἶναι οὐσία ἡ σύνθεσις τῶν δυὸ τούτων στοιχείων.

Αὐτὴ ἡ λύση δὲ θὰ πρέπει νὰ μᾶς παραξενέψει, ὅταν σκεπτοῦμε πὼς γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη τελικὰ ὕλη καὶ μορφή τοῦ ὄντος πρέπει νὰ καταλογισθοῦν σὲ ἓνα κάτι, ποῦ ὅταν ὑπάρχει μόνο δυνάμει εἶναι ὕλη καὶ μόνο ἐνεργεία εἶναι μορφή, ἀλλὰ ποῦ ὅταν ὑπάρχει στὴν πραγματοποίηση τῆς δυνάμει καὶ τῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ συνθεμένη ἐνότητα

1) Μεταφ. 1043 α 5 «καὶ ὡς ἐν ταῖς οὐσίαις τὸ τῆς ὕλης κατηγορούμενον αὐτὴ ἢ ἐνέργεια, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ὀρισμοῖς μάλιστα».

2) Μετάφ. 1035 α 2 «Οὐσία ἢ τε ὕλη καὶ τὸ εἶδος καὶ τὸ ἐκ τούτων».

3) Μεταφ. 1012 α 32. Ἀντίθετα δὲς 1029 α 27.

4) Μεταφ. 983 α 27, 1032 β 1. Ἀντίθετα 1087 α 1. Δὲς καὶ Zeller σελ. 344, 386.

5) Ὁ Ἀριστοτέλης μεταχειρίζεται τὸν ὄρον αὐτὸ ὡς συνώνυμο τοῦ εἶδους (Μεταφ. 1033 β 7) καὶ τοῦ ὀρισμοῦ, τῆς ἐννοίας. Μεταφ. 1030 α 7 καὶ β 6. Ἐπίσης 1032 β 14, ὅπου μιλεῖ ρητότερα. Δὲς καὶ Brandis ἐνθ. ἀν. I σ. 408.

6) Μεταφ. 1032 α 19, 1013 α 19, 1013 β 27.

τῶν δύο. Μορφή και ὕλη εἶναι δυὸ ἀπόψεις τοῦ ἴδιου ὄντος.¹⁾ Χωρὶς αὐτὴ τὴ σύνθεσι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει κανένα ὄν. Τὸ ὄν γίνεται ἀπὸ αὐτὴ τὴ σύνθεσι. Αὐτὴ ἡ ἴδια εἶναι ἡ γένεσι τῶν ὄντων.

§ 4. Κίνηση και γένεσι. Κάτι ποὺ γίνεται, δὲ γίνεται ἀπὸ τὸ τίποτα· γι' αὐτὸ εἶναι και ἀστοχο νὰ τοποθετοῦμε τὴ γένεσι τῶν πραγμάτων στὸν κόσμο τοῦ μὴ ὄντος. Ἐξ ἄλλου ὅμως κάτι ποὺ ἔγινε, δὲν ἔγινε ὅπως εἶταν πρὶν, γιατί τότε τίποτα δὲν ἀλλάζει, τίποτα δὲ γίνεται. Γιὰ νὰ ὑπάρξει γένεσι, πρέπει νὰ συμβεῖ κάποια ἀλλαγὴ. Και μιὰ ἀλλαγὴ πρέπει νὰ γίνει στὴ σφαιρα τοῦ ὄντος. Κάτι ποὺ ὑπάρχει κατὰ ἓναν τρόπο, θὰ ὑπάρξει τώρα κατὰ ἓναν ἄλλο τρόπο. Ἀλλὰ γενικά δυὸ τρόποι ὑπαρξῆς ὑπάρχουν, μόνο ἡ ὑπαρξι δυνάμει και ἐνεργείᾳ. Γένεσι γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει παρὰ ἐκεῖ ὅπου ἓνα δυνάμει ὄν γίνεται ὄν ἐνεργείᾳ. Και ἐπειδὴ τὸ δυνάμει ὄν εἶναι ὕλη και τὸ ἐνεργείᾳ ὄν μορφή, γένεσι ὑπάρχει παντοῦ ὅπου ἡ ὕλη προσλαμβάνει μιὰ μορφή. Γένεσι εἶναι ἡ μετάβασι τοῦ ὄντος ἀπὸ τὴ δυνατότητα στὴν πραγματικότητα με τὴν πρόσληψη μιᾶς ὁρισμένης μορφῆς. Γένεσι εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ κίνηση.²⁾

Ἡ οὐσία ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου συνθέτονται ὕλη και μορφή. Ἀλλὰ ὅπου συμβαίνει αὐτὴ ἡ σύνθεσι ἔχομε κίνηση και γένεσι. Ἐκεῖ γίνονται τὰ ὄντα. Αὐτὰ τὰ ὄντα ποὺ γίνονται και ποὺ ἀναγκαστικά θὰ καταστρέφονται, τὰ ὄντα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, αὐτὰ εἶναι ἡ οὐσία ποὺ ἀναζητᾶει ὁ φιλόσοφος. Μόνο αὐτὰ ὑπάρχουν και πέρα ἀπὸ αὐτὰ οὔτε οἱ ἰδέες, τὰ εἶδη, οἱ μορφῆς ἔχουν αὐτοτελεῖ ὑπαρξι, ὅπως πίστευε ὁ Πλάτων, οὔτε και ἡ ὕλη, ποὺ πρὶν προσλάβει μιὰ μορφή δὲν ἔχει καν ὑπαρξι, ἀλλὰ εἶναι μόνο μιὰ δυνατότητα ὑπαρξῆς. Ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν ἡ οὐσία, ἐκείνη ποὺ ἀληθινὰ εἶναι, μετατοπίζεται ὄχι στὸν αἰσθητὸ κόσμο, ἀλλὰ στὸν μικτὸ κόσμο, κατὰ τὴν πλατωνική ἔκφρασι, στὸν κόσμο ὅπου συνυπάρχουν νοητὸ και αἰσθητὸ, ἰδέα και ἀπειρον, μορφή και ὕλη.

Ὁ κόσμος αὐτὸς τῶν πραγματικῶν ὄντων βρῖσκεται ἀνάμεσα σὲ

1) Μεταφ. 1015 β 17. «Ἐστὶ δ' ἡ ἐσχάτη ὕλη και ἡ μορφή ταῦτά και ἓν, τὸ μὲν δυνάμει, τὸ δ' ἐνεργείᾳ. . . Ἐν γάρ τι ἕκαστον, και τὸ δυνάμει και τὸ ἐνεργείᾳ ἓν πῶς ἐστιν».

2) Zeller σ. 351 κ. ε.

δυὸ αἰωνιότητες. Τὴν αἰωνιότητα τῆς ἄμορφης ὕλης καὶ τὴν αἰωνιότητα τῶν εἰδῶν. Μόλις αὐτὰ τὰ δυὸ αἰώνια συμμιχτοῦν, γίνεται κάτι φθαρτὸ καὶ περαστικό, ἢ πραγματικότητα, ὅπου ὑπάρχει ἐναλλαγὴ μορφῶν, γένεση καὶ φθορά.

§ 5. *Ἡ ὕλη ὡς «ὑποκείμενον»*. Κάθε γένεση προϋποθέτει κάτι ποὺ γίνεται, καὶ μεταβολὴ—καὶ αὐτὸ εἶναι γένεση—προϋποθέτει κάτι ποὺ μεταβάλλεται, δηλαδὴ κάτι ποὺ νὰ εἶναι τὸ ὑποκείμενο σὲ μεταβολή, τὸ ὑποκείμενο τῆς μεταβολῆς. Τὸ ἴδιο ὅμως τὸ ὑποκείμενο τῆς μεταβολῆς δὲν μπορεῖ καὶ αὐτὸ νὰ μεταβάλλεται. Ἄν μεταβιβάλλονταν καὶ αὐτὸ, τότε δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε: τοῦτο ἐδῶ τὸ ὄν ἄλλαξε. Θὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα ἄλλο ὄν, δὲ θὰ εἶταν τοῦτο. Γιὰ νὰ ποῦμε «τὸ ὄν ἄλλαξε», πρέπει τὸ «τὸ ὄν» νὰ μένει καὶ νὰ ἀλλάξουν μόνο οἱ ιδιότητές του. Γιὰ νὰ ποῦμε «τοῦτο ἔγινε», πρέπει τὸ τοῦτο νὰ ὑπῆρχε ὡς δυνάμει ὄν καὶ νὰ ἔγινε ἐνεργείᾳ ὄν· διότι ἂν δὲν εἶναι «τοῦτο» ποὺ ἀπὸ δυνάμει ὄν ἔγινε ἐνεργείᾳ ὄν, δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς «τοῦτο» ἔγινε. Αὐτὸ τὸ «τοῦτο» εἶναι ἐκεῖνο τὸ σταθερὸ, ποὺ ἀλλάζει κατὰ τὶς μορφές του μόνο. Εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ παίρνει τὴ μορφή ἢ ποὺ δέχεται μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη τὶς μορφές. Ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ δέχεται τὶς μορφές εἶναι ἡ ὕλη. Ἡ ὕλη εἶναι τὸ αἰώνιο, τὸ σταθερὸ στοιχεῖο, ποὺ εἶναι ἀπαραιτήτο μὲ τὴ σταθερότητά του, γιὰ νὰ ὑπάρξει γένεση ὄντων πραγματικῶν, οὐσία. Αὐτὸ τὸ σταθερὸ στοιχεῖο, ποὺ πάντα ἀπομένει, ὅσο ἀλλάζουν μορφές τὰ ὄντα, λέγεται στὴ φιλοσοφικὴ γλῶσσα *substratum*: ἀλλὰ μπορεῖ διασημῶς ἡμεῖς νὰ τὸ ὀνομάσουμε μὲ τὸν Ἀριστοτέλη «ὑποκείμενον», γιὰ νὰ μὴ μεταχειριστοῦμε ἓναν πιὸ πλατιὰ καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις μεταχειρισμένον ὄρο, «ὑποκείμενο».¹⁾

Κατὰ τὸ στοιχεῖο τοῦτο κυριώτατα διαφέρει ἡ ἡρακλείτεια γένεση ἀπὸ τὴν ἀριστοτελική. (1) Ἡρακλείτος, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη,²⁾ δὲν κατάλαβε πὼς γιὰ νὰ ὑπάρξει κάτι ποὺ γίνεται, πρέπει νὰ ὑπάρξει

1) Φυσ. 190 α 13: «διωρισμένων δὲ τούτων ἐξ ἀπάντων τῶν γιγνομένων τοῦτο ἔστι λαβεῖν, εἴαν τις ἐπιβλέψῃ, ὅσπερ λέγομεν, ὅτι δεῖ τι ἀπὸ ὑποκειμένου τὸ γινόμενον». 190 β 1: «ὅτι δὲ καὶ αἱ οὐσίαι καὶ ὅσα ἄλλα ἕκαστος ὄντα ἐξ ὑποκειμένου τινός γίνεται, ἐπισκοποῦναι γένοιτ' ἂν φανερόν».

2) Μεταφ. 1010 α 14.

κάτι ποῦ εἶναι, πῶς δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἀλλαγὴ καὶ κίνηση ἢ γένεση τοῦ ὅλου, χωρὶς νὰ ὑπάρχει τὸ κάτι ποῦ ἀλλάζει. Ὁ Ἡράκλειτος ἀκριβῶς δὲ γνώρισε τὸ «ὑπομένον».¹⁾

§ 6. Ἡ μορφή ὡς ποιητικὴ ἀρχή. Ἀλλὰ γιὰ τὴ γένεση, ὅσο καὶ ἡ ὕλη, χρειάζεται καὶ τὸ ἄλλο στοιχεῖο, ἐκεῖνο ποῦ προκαλεῖ τὴ γένεση καὶ κινεῖ, τὸ εἶδος, ἢ μορφή. Καὶ τὸ ἄλλο τοῦτο στοιχεῖο εἶναι αἰώνιο. Οἱ μορφές δὲ γίνονται.²⁾ Σὰν τις ἰδέες εἶναι καὶ οἱ μορφές ἀδημιούργητες, ἀγέννητες. Γένεση εἶναι διαμόρφωση τῆς ὕλης ἀπὸ μιὰ μορφή. Ἄν ἡ μορφή δὲν εἴταν ἀγέννητη, ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ γίνε, τότε γιὰ νὰ γίνε θὰ ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ μιὰ ἄλλη μορφή ποῦ ὡς ὕλη πιά θὰ τὴ διαμόρφωνε καὶ αὐτήν. Ὡστε κατ' ἀνάγκην μιὰ μορφή τουλάχιστον θὰ πρεπε νὰ ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ κάθε γένεση.³⁾ Ἀλλὰ καὶ κάθε μορφή εἶναι πρὶν ἀπὸ τὸ ὄν ποῦ θὰ σχηματίσει, ὅταν συνυφανθεῖ μετὴν ὕλης. Ἡ μορφή εἶναι τὸ κάτι ποῦ τὸ ὄν θὰ γίνε.⁴⁾ Ἡ μορφή κατευθύνει τὴ γένεση· πρῶτα θὰ ὑπάρξει ἢ κατεύθυνση αὐτὴ καὶ ὕστερα θὰ εἶναι ἡ γένεση δυνατὴ. Βέβαια αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει κάθε τέτοια μορφή νὰ ἔχει κάποτε γίνε. Ἀλλὰ ἐκεῖνο ποῦ γίνεκε, τὴ στιγμὴ ποῦ γίνονταν, εἴταν ἡ ὕλη μιᾶς ἄλλης ἀνώτερης μορφῆς. Ὡς μορφή, ἢ μορφή δὲν μπορεῖ νὰ γίνε.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μιὰν ἄλλη ὕψη πρέπει νὰ καταλάβωμε τὸ ἀναλλοίωτο τῆς μορφῆς. Ἡ μορφή, ὡς εἶδος, ὡς ἔννοια, ἔχει τὸ γνώρισμα τῆς γενικότητος. Ὅταν βέβαια ἐνωθεῖ ἡ μορφή μετὴν ὕλης, τότε ἡ

1) Τὴ γένεση χωρὶς «ὑπομένον» προσπάθησε νὰ θεμελιώσῃ στὰ χρόνια μας ὁ Μπέρεξον. Τὴν ἀρχή, ὅτι χωρὶς ὑπομένον γένεση δὲ νοεῖται ἀπὸ τὴ σκέψη, δὲν τὴν κλόνισε. Ἄλλο τὸ ζήτημα ἂν ἄλογες δυνάμεις μπορεῖ νὰ ζήσουν τὴ γένεση διαφορετικὰ.

2) Μεταφ. 1033 β 5: «φανερὸν ἄρα ὅτι οὐδὲ τὸ εἶδος, ἢ ὅτιδήποτε χρὴ καλεῖν τὴν ἐν τῷ αἰσθητῷ μορφήν, οὐ γίνετα, οὐδ' ἔστιν αὐτοῦ γένεσις» β 16: «φανερὸν . . . ὅτι τὸ μὲν ὡς εἶδος ἢ οὐσία λεγόμενον οὐ γίνετα, ἢ δὲ σύννοδος ἢ κατὰ ταύτην λεγομένη γίνετα».

3) Μεταφ. 999 β 5 «ἀλλὰ μὴν εἰ γ' αἰτίδιον οὐδὲν ἔστιν, οὐδὲ γένεσιν εἶναι δυνατὸν, ἀνάγκη γάρ εἶναι τι τὸ γιγνόμενον καὶ ἐξ οὗ γίνετα καὶ τούτων τὸ ἔσχατον ἀγέννητον». 1050 β 3: «κατὰ τε δὴ τοῦτον τὸν λόγον φανερόν ὅτι πρότερον τῇ οὐσίᾳ ἐνέργεια δυνάμεως· καὶ ὡσπερ εἵπομεν, τοῦ χρόνου αἰεὶ προλαμβάνει ἐνέργεια ἑτέρα πρὸς ἑτέρας ἕως τῆς τοῦ αἰεὶ κινουντος πρώτως. Δὲς καὶ 1049 β 3.

4) Μεταφ. 1070 α 5 «ὅ δὲ ἡ ὕλη, εἰς ὃ δέ, τὸ εἶδος». Δὲς καὶ 1038 α 24.

μορφή γίνεται εἰδικὰ μορφή μιᾶς ὁρισμένης οὐσίας. "Αν ὅμως τὴ σκεφτοῦμε ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε τέτοιο σύνδεσμο, χάνει τὴν εἰδικότητα αὐτὴ καὶ ἰσχύει γενικὰ γιὰ κάθε δυνατὸ περιεχόμενο. "Ἡ μορφή εἶναι λόγος καὶ ὁ λόγος εἶναι αἰδῖος.¹⁾

§ 7. Τὸ αἰδῖο ὕλης καὶ μορφῆς. "Αν ὅμως καὶ ἡ ὕλη καὶ ἡ μορφή εἶναι αἰώνια, αἰώνια εἶναι καὶ ἡ συναφὴ τους, γιατί ἔγκειται στὴ φύση τῆς ὕλης νὰ τείνει πρὸς τούτη τὴν συναφὴ, δηλαδὴ στὴ γένεση καὶ στὴν κίνηση.²⁾ Πρὶν ἀπὸ κάθε κίνηση ἀναγκαστικὰ προηγεῖται ἄλλη κίνηση, ποὺ ἔτσι θὰ προχωρεῖ στὸ ἄπειρο. Βέβαια θὰ ὑπάρχει μέσα στὸ χρόνο ἡ κίνηση αὐτή, γιατί δὲ νοεῖται τίποτα, ποὺ, ὄντας πρὶν ἢ μετὰ, εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ χρόνο. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ κίνηση, δηλαδὴ ἡ γένεση εἶναι αἰώνια καὶ αἰώνιος ὁ χρόνος μέσα στὸν ὁποῖο συντελοῦνται. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ κόσμος γενικὰ εἶναι αἰώνιος. Πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης εἶπε πὼς ὁ κόσμος εἶναι ἀγέννητος.³⁾

§ 8. Σχέση γένεσης καὶ μέθεξης. "Ἡ γένεση, σὰ σύνδεση τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ, τῆς μορφῆς καὶ τῆς ὕλης, ἀντικαθιστᾷ τὴν πλατωνικὴ μέθεξη. Ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτήρισε τὴ μέθεξη σὰ μιὰ ποιητικὴ μεταφορά. Μιὰ ἐντελέστερη μελέτη τοῦ Πλάτωνα θὰ ἔδειχνε ὅτι ἡ μέθεξη εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ποιητικὴ μεταφορά. Ἀλλὰ καὶ ἂν τὴ δεχτοῦμε σὰν ποιητικὴ μεταφορά, μένει πάντως ἀκλόνητο τὸ νόημα ποὺ βρίσκεται στὴ ρίζα αὐτῆς τῆς μεταφορᾶς, ὅτι ζωὴ ὑπάρχει στὸ σημεῖο ὅπου νοητὸς καὶ αἰσθητὸς κόσμος ἐνώνονται. "Αν αὐτὴ ἡ ἔνωση εἶναι μετοχὴ τοῦ αἰσθητοῦ στὸ νοητό, δηλαδὴ μορφολογικὴ διακατοχὴ τοῦ αἰσθητοῦ ἀπὸ τὸ νοητό ἢ ἂν εἶναι ἔνωση νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ σὲ ἓνα ὄν, ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι στὴν οὐσία ἀλλὰ πῶς στὸ σημεῖο ὅπου κάθε ἓνας ἀπὸ τοὺς δυὸ φιλοσόφους ρίζνει τὸ μεγαλύτερο βᾶρος. Ἡ μέθεξης, καλὰ ἐρμηνευμένη, δὲ συγκρούεται μὲ τὴν

1) Τοπ. 150 α 31 «ὁρισμὸς ἐστὶ λόγος ὁ τὸ τί ἦν εἶναι σημαίνων». Μεταφ. 1089 β 20 «ἐπεὶ δ' ἡ οὐσία ἕτερα τό τε σύνολον καὶ ὁ λόγος· λέγω δ' ὅτι ἡ μὲν οὕτως ἐστὶν οὐσία σὺν τῇ ὕλῃ συνειλημμένος ὁ λόγος, ἡ δὲ ὁ λόγος ἄλλως».

2) Μεταφ. 1071 β 7· «ἀλλ' ἀδύνατον κίνησιν ἢ γενέσθαι ἢ φθαρῆναι· αἰετὰ γὰρ ἦν, οὐδὲ χρόνον· οὐ γὰρ οἶον τε τὸ πρότερον καὶ τὸ ἕστερον εἶναι, μὴ ὄντος χρόνου».

3) Περὶ οὐρανοῦ I, 10—279 β 12 «γενόμενον μὲν οὖν [τὸν οὐρανό], ἅπαντες εἶναι φασιν».

ἀριστοτελικὴ σκέψη· ἡ τελευταία δὲν εἶναι παρὰ μιὰ θετικώτερη, πιὸ ἐξελιγμένη, πιὸ συγκεκριμένη διατύπωση τῆς ἔννοιαις τῆς μέθεξης. Ἡ ἔννοια τῆς μέθεξης, ἀπὸ τὶς βαθύτερες τῆς πλατωνικῆς σκέψης, εἶναι τόσο συνυφασμένη μὲ τὴν παραδοχὴ τοῦ ἰδεατοῦ στοιχείου, πού ἀπὸ καμμιᾶς ἀπόχρωσης ἰδεοκρατικῆ θεωρία δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ λείψει.

§ 9. Οὐσία, τὸ συγκεκριμένο. Τέτοια εἶναι τὰ στοιχεῖα πού ἡ σύνθεσή τους ἀποτελεῖ τὴ γένεση τῶν ὄντων, τὴν κίνηση τῆς οὐσίας. Τὰ ὄντα τῶρα αὐτὰ πού δὲν εἶναι οὔτε μόνος ὕλη, ἀφοῦ διακατέχονται ἀπὸ μιὰ μορφή, οὔτε μόνου μορφή, ἀφοῦ πληρώνονται ἀπὸ μίαν ὕλη, ἀλλὰ εἶναι πληρωμένη ἀπὸ ὕλη μορφή καὶ διαμορφωμένη ὕλη, ἔχουν καὶ ἕνα ἄλλο γνώρισμα σημαντικό, πού προκύπτει ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴ φύση. Μὲ τὴ μορφή χωρίζεται μιὰ ὠρισμένη ὕλη ἀπὸ ὕλην τὴν ἄλλην ὕλη, πού εἶναι ἡ ἀμορφη ἢ μὲ μιὰ διαφορετικὴ μορφή. Ἡ μορφή ὁρίζει, περιορίζει τὴν ὕλη καὶ τὴν κάνει κάτι συγκεκριμένο. Μόνη τῆς ἡ ὕλη δὲν εἶναι ποτὲ συγκεκριμένη, εἶναι κάτι πού μπορεῖ νὰ γίνῃ ὅ,τιδήποτε, ἀναλόγως τῆς μορφῆς πού θὰ πάρει· καὶ ἂν δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ὅ,τιδήποτε, μπορεῖ πάντως νὰ γίνῃ πολλά.

Ἀλλὰ καὶ ἡ μορφή μόνη τῆς δὲν εἶναι συγκεκριμένη, εἶναι κάτι πού μπορεῖ νὰ πάρει γιὰ περιεχόμενο μιὰν ὁποιαδήποτε ὕλη· καὶ ἂν δὲν μπορεῖ ὁποιαδήποτε, εἶναι πολλά τὰ ὕλικὰ στοιχεῖα πού μπορεῖ ἐνδεχομένως νὰ διαμορφώσει. Ὅταν ὅμως μιὰ μορφή πάρει πιά γιὰ περιεχόμενο μιὰ ὕλη, ὅταν συντελεσθεῖ αὐτὴ ἡ σύνθεση, τότε μόνον ἔχομε κάτι συγκεκριμένο καὶ διάφορο ἀπὸ κάθε τι ἄλλο πού ὑπάρχει στὸν κόσμον. Καμμιὰ ἄλλη ὕλη δὲν ἔχει τὴν ἴδια μορφή· καμμιὰ ἄλλη μορφή τὴν ἴδια ὕλη. Ἐχομε μιὰν ὠρισμένη ὕλη πού πῆρε μιὰν ὠρισμένη μορφή. Φτάνομε στὸ συγκεκριμένο. Καὶ τέτοιο πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὸ ὄντως ὄν, ἡ οὐσία.¹⁾

Ἡ μορφή ἔχει τὸ γνώρισμα τῆς γενικότητος. Μὲ τὸ ὅτι παίρνει

1) Μεταφ. 1029α 27: «καὶ γὰρ τὸ χωριστὸν καὶ τόδε τι ὑπάρχειν δοκεῖ μάλιστα τῇ οὐσίᾳ», 1035 β 28: «καθόλου δε, οὐκ ἐστὶν οὐσία». Κατηγορ. β β, 10. «Πᾶσα δὲ οὐσία δοκεῖ τόδε τι σημαίνειν». Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφράζει τὸ συγκεκριμένο μὲ τὸ τόδε τι.— Δὲς Θεοδωρακόπουλου, Ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς στὸν Ἀριστοτέλη, στὸ Ἀρχεῖο Φιλ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστημ. Ι', σελ. 424.

μιαν ὄρισμένη ὕλη ἐξειδικεύεται. Ἡ ὕλη εἶναι γιὰ τὶς μορφές τὸ principium individuationis. Ἀλλὰ καὶ ἀντίθετα, ἡ ὕλη εἶναι μόνη τῆς κάτι ἄμορφο καὶ ἀόριστο· μετὰ τὸ νὰ πάρει μία μορφή γίνεται ὄρισμένη, συγκεκριμένη. Εἶναι ἔτσι, κατὰ κάποιον τρόπο, καὶ οἱ μορφές γιὰ τὴν ὕλη principia individuationis. Κάθε οὐσία εἶναι μία· ἔχει μοναδικότητα στὴν ὑπαρξή της. Οὐσία εἶναι κάθε μοναδικὸ συγκεκριμένο ὄν.

Τέτοια εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἀριστοτέλη στὸ πρῶτο τοῦτο ἐρώτημα κάθε φιλοσοφίας, σ' αὐτὸ ποὺ ὅλοι οἱ φιλόσοφοι ἴσαμε αὐτὸν ἀγωνίστηκαν τελικὰ ν' ἀπαντήσουν. Ὁ Σωκράτης σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, στὸ τί εἶναι αὐτὸ ποὺ πραγματικὰ ὑπάρχει, μπορούμε νὰ ποῦμε πὺς ἀπάντησε μετὰ τὴν ἔννοια. Ἐκεῖνο ποὺ συλλαμβάνει ἡ ἔννοια, αὐτὸ ἔχει οὐσιαστικὴν ὑπαρξή. Ὅ,τι δὲ μᾶς δίνεται στὴν ἔννοια εἶναι ἀσύλληπτο καὶ ἀγνωστο γιὰ τὸ λόγο. Καὶ ὅ,τι δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸ λόγο, δὲν ὑπάρχει καὶ πραγματικά, γιατί εἶναι μεταβλητὸ καὶ ρευστό, εἶναι μὴ ὄν, ὅπως ἀργότερα θὰ τ' ὀνομάσει ὁ Πλάτων. Ὁ Πλάτων στὸ «τί ἐστὶ» ἀπαντᾷ μετὰ τὴν ἰδέα· πραγματικὰ ὑπάρχει μόνο ὅ,τι ἀνταποκρίνεται στὴν ἀπάλυτη σταθερότητα καὶ ἀντικειμενικότητα τοῦ λόγου, τὸ νόημα τὸ ἐντελῶς ἐλευθερωμένο ἀπὸ τὴ ρευστότητα καὶ τὴ σχετικότητα τῆς αἰσθήσεως. Οὐσία εἶναι γι' αὐτὸ τὸ καθαρὰ νοητὸ ὄν, ποὺ βρίσκεται πέρα καὶ ἐντελῶς χωριστὸ ἀπὸ τὴν ὕλη. Ὅπου ὑπάρχει ὕλη, ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν· δὲν ἔχομε καθαρὴ οὐσία. Τὰ συγκεκριμένα ὄντα ποὺ ἔχουν καὶ ὕλη, καὶ ὅσα ὄντα ἔχουν αὐτὴ τὴν ὕλη, δὲν εἶναι οὐσίες. Καθαρές οὐσίες εἶναι τὰ μὴ συγκεκριμένα ὄντα, αὐτὰ ποὺ δὲν ἔχουν ὕλη, καὶ ὑπάρχουν γι' αὐτὸ χωρὶς τὴν ἐξειδίκευση ποὺ γεννάει ἡ ὕλη, στὴν ἀπεριόριστη γενικότητά τους. Στὸ ἴδιο ἐρώτημα ἀπαντᾷ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι οὐσία δὲν εἶναι παρὰ τὸ συγκεκριμένο ὄν· δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ αὐτό, γιατί ἡ μορφή, ἡ ἰδέα, ἔξω ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ὄντα, ἔτσι αὐτοτελῶς, ὅπως τὸ θέλει ὁ Πλάτων, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει. Καὶ ἔχομε ἀπὸ τὴν ἀντίκρουση τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν τοὺς λόγους ποὺ γι' αὐτὸ προβάλλει ὁ Ἀριστοτέλης. Ἔτσι ἀναγκαστικὰ οὐσία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ τὸ μίχτο ἀπὸ ὕλη καὶ μορφή, τὸ συγκεκριμένο πραγματικὸ ὄν.

§ 10. Οὐσία, σωκρατικὴ ἔννοια καὶ ἰδέα. Ἀλλὰ μ' αὐτὴ τὴν

ἀπάντηση, κατὰ κάποιον τρόπο, μπορεί νὰ ποῦμε πὼς ὁ Ἀριστοτέλης ξαναγυρίζει στὴ σωκρατικὴ ἔννοια, γιατί ἡ ἔννοια μπορεί νὰ εἶναι καὶ ἔννοια τοῦ συγκεκριμένου.¹⁾ Ἄν σκεφτοῦμε πὼς ἔννοια εἶναι μιὰ συνηθεμένη κρίση καὶ πὼς κρίση εἶναι προσδιορισμὸς ἑνὸς ὑποκειμένου ἀπὸ ἓνα κατηγορούμενο, ὁ παραλληλισμὸς ποὺ θέλομε νὰ κάνομε εἶναι φανερός. Τὸ ὑποκείμενο τῆς κρίσης εἶναι τὸ ὑποκείμενο τῆς γενέσεως τοῦ ὄντος, δηλαδή τὸ ὑποκείμενο τῶν εἰδικῶν προσδιορισμῶν, τὸ «ὑποκείμενον», ὅπως τὸ λέει ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ ὕλη. Κατηγορούμενο στὴν κρίση εἶναι αὐτὸ ποὺ χωρίζει, ποὺ προσδιορίζει, ἐκεῖνο ποὺ δίνει στὸ ὑποκείμενον τὸ συγκεκριμένο του χαρακτήρα. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ μορφή. Ὡστε ἔννοια εἶναι ὁ προσδιορισμὸς μιᾶς ὕλης ἀπὸ μιὰ μορφή. Ἀλλὰ ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ οὐσία. Εἰδικώτερα αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τὸν ὄρισμό, τὴν ἀναλυμένη ἔννοια, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν τέλεια σύλληψη τοῦ ἀντικειμένου, μὲ ὅλες τὶς διαφορὲς του, τὴν οὐσιαστικὴ του γνώση, τὴν οὐσία του.²⁾ «... Ὁρισμὸς (ἢ ὀριστικὸς λόγος) σημαίνει ὅτι γιὰ κάτι τι λέγεται κάτι καὶ πρέπει τὸ ἓνα νὰ ὑπάρχει ὡς ὕλη καὶ τὸ ἄλλο ὡς μορφή».³⁾

Βέβαια καὶ ὁ Πλάτων δὲν ἀγνοοῦσε τὸ συγκεκριμένο. Εἶναι τὸ ἄπειρο ποὺ ἔχει συλληφθεῖ ἀπὸ τὸ πέρας, τὸ πεπερασμένο ποὺ σχηματίζεται μὲ τὴ μέθεξιν τοῦ αἰσθητοῦ στὴν ἰδέα. Ἀλλὰ στὸν Ἀριστοτέλη συμβαίνει μιὰ μετάθεση τοῦ βάρους ἀπὸ τὸ πέρας στὸ πεπερασμένο, ἀπὸ τὴν γενικὴν ἰδέα στὸ συγκεκριμένο ὄν. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ τὸ πέρας ἔχασε στὸν Ἀριστοτέλη τὴν ἀὐθυπαρξία του, αὐτὴ ἡ μετάθεση γινόταν ἀναγκαία. Τώρα πιά τὸ πέρας, ἡ ἰδέα, δὲν παύει νὰ ὑπάρχει, ἀλλὰ ὑπάρχει ὡς στοιχεῖο γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ πεπερασμένου ποὺ εἶναι τὸ μοναδικὸ ὄν.

§ 11. Ἀριστοτελικὸ καὶ ἐγγελιανὸ γίγνεσθαι. Αὐτὴ ἡ στροφὴ τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὴ γενικότητα τῆς ἰδέας στὸ συγκεκριμένο πραγ-

1) Μεταφ. 1085 β 39: «τὰ μὲν οὖν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ρεῖν ἐνόμιζον καὶ μένειν οὐδὲν αὐτῶν, τὸ δὲ καθόλου παρὰ ταῦτα εἶναι τε καὶ ἕτερόν τι εἶναι. τοῦτο δέ, ... ἐκίνησε μὲν Σωκράτης διὰ τοὺς ὀρισμούς, οὐ μὴν ἐχώρισε γὰρ τῶν καθ' ἕκαστον· καὶ τοῦτο ὀρθῶς ἐνόησεν οὐ χωρίσας».

2) Zeller σ. 207, 251 κ. ἑ.

3) Μεταφ. 1013 β 30 «... κατὰ τινος σημαίνει ὁ λόγος ὁ ὀριστικὸς, καὶ δεῖ τὸ μὲν ὡσπερ ὕλην εἶναι, τὸ δὲ ὡς μορφήν».

ματικό ὄν, ἡ τάση τοῦ νὰ ξαναγυρίσει ἀπὸ τὴν ἰδέα στὴν πραγματικότητα, στὸν κόσμο τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων, αὐτὸ εἶναι τὸ βασικό νέο βῆμα ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης πέρα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα.

Ἡ κίνηση τούτη πρὸς τὸ συγκεκριμένο παίρνει ἓνα ξέχωρο φῶς ὅταν τὴν παραλληλίσουμε μετὰ τὴν διαλεκτικὴν κίνηση τοῦ ὄντος στὸν Ἑγέλο.¹⁾ Τὸ ὄν στὴν ἀόριστη γενικότητά του συνδέεται μετὰ τὸ μὴ ὄν, ποὺ καὶ αὐτὸ εἶναι ἀόριστο καὶ γενικό· καὶ ἀπὸ ταύτων τῶν δύο τὴ σύνθεση, τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι, προκύπτει τὸ γίγνεσθαι, ποὺ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μετάβαση τοῦ μὴ εἶναι εἰς τὸ εἶναι. Ἀνί- λογα ἡ μορφή ποὺ εἶναι τὸ ὄν συνδέεται μετὰ τὴν ὕλη καὶ ἡ σύνθεση αὐτὴ ποὺ συντελεῖται μετὰ τὴν πρόσληψη μιᾶς μορφῆς ἀπὸ τὴν ὕλη εἶναι ἡ γένεση τῶν ὄντων. Ἀπὸ τὴν σύνθεση αὐτὴ σχηματίζονται τὰ ὄντα ποὺ γίνονται καὶ ποὺ κατὰ συνέπειαν καταστρέφονται, τὰ πραγματικά ὄντα. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ γίγνεσθαι ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ συγκεκριμένο εἶναι. Δὲν εἶναι ἀπλῶς ὄν, «εἶναι», ἀλλὰ «εἶναι εἶναι»· δὲν ἔχει ἀπλῶς Sein ἀλλὰ Dasein. Ἀπὸ τὴν σύνθεση ἐπομένως τοῦ ἑγελιανοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι προκύπτει τὸ συγκεκριμένο εἶναι. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ ἀπὸ τὴν σύνθεση μορφῆς καὶ ὕλης.

Κατὰ τὸν Ἑγέλο ἡ ἰδέα ξεδιπλώνεται μέσα εἰς τὴν χρονικὴν ζωὴν κατὰ τὴν διαλεκτικὴν τῆς στιγμῆς. Ἐκεῖ φτιάχνει εἰς τὴν ὀλοκλήρωσίν της. Ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος τοῦ Ἀριστοτέλη ἐκεῖ βρίσκει τὸν τελευταῖο του ὄρισμό. Καὶ στοὺς δύο βασικὰ νόηματα τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἰδέα, ἀλλὰ ἡ ἰδέα στὴν συγκεκριμένη της φανέρωσις μέσα εἰς τὰ πραγματικά ὄντα. Ἔτσι καὶ στοὺς δύο τὸ ἀπόλυτο, ὡς ποῦμε, τὸ ἔλλογο ἐνυπάρχει εἰς τὸ πραγματικό, ἐνῶ γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ γιὰ τὸν Κάντ ἀντίθετα τὸ ἔλλογο καὶ τὸ ἰδεατὸ εἶναι χωριστὰ καθαρὰ νοήματα. Ἡ μεγαλύτερη, θαρροῦ, διχοστασία μέσα εἰς τὸ πλαίσιο τῆς ἰδεοκρατίας εἶναι αὕτη· τὸ ἂν τὴν ἰδέαν θὰ τὴν ἐνώσωμε ἀδιάσπαστα μετὰ τὴν χρονικὴν πραγματικότητα ἢ ἂν θὰ χαράξωμε ἀνάμεσά τους ἓνα χάσμα ἀνεπικάλυπτο, ὅσα καὶ ἂν ρίξωμε γεφύρια ἀνάμεσά τους.

Μὲ ὅσα εἶπαμε βέβαια, δὲν πρέπει νὰ νομισθῆι πὼς ὁ Ἀριστοτέλης σκέφτηκε ποτέ του διαλεκτικῶς τὴν σχέσιν μορφῆς καὶ ὕλης.

1) Hegel, Geschichte der Philosophie, έκδ. Glockner, II σ. 323 καὶ τοῦ ἴδιου Logik I, 1, 1, (ἴδια έκδ.) I σ. 87 κ. ε'

§. 12. Γένεση κατά τέλος. Ἀπό τή στιγμή πού τὸ ὄν δέν εἶναι ἡ μορφή, ἀλλὰ τὸ συγκεκριμένο πού προκύπτει ἀπὸ τὴ σύνθεση ὕλης καὶ μορφῆς, μπορεῖ κάπως ὀξύμορα νὰ ποῦμε, πῶς γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸ ὄν δέν εἶναι αὐτὸ πού εἶναι, ἀλλὰ αὐτὸ πού γίνεται. Ἡ γνώση τοῦ γινόμενου θὰ μᾶς δώσει ἔτσι τὴ γνώση τοῦ ὄντος.

Ὅ,τι γίνεται, γίνεται κάτι, πάει νὰ γίνῃ κάτι. Καὶ αὐτὸ τὸ κάτι τὸ ξέρομε εἶναι ἡ μορφή του. Τὸ ὄν γίνεται καθόσον προσλαμβάνει μορφή. Ἡ προϊούσα διακατοχὴ ἀπὸ τὴ μορφή εἶναι ἡ γένεσή του. Ἡ γένεση δέν μπορεῖ νὰ εἶναι λοιπὸν τίποτε ἄλλο παρὰ γένεση πρὸς μορφὴν, ὅπως θᾶλεγε ὁ Πλάτων, «γένεσις πρὸς οὐσίαν». Τὸ ὄν γίνεται ἐκεῖνο πού εἶναι νὰ γίνῃ καὶ δέν μπορεῖ νὰ γίνῃ τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴ μορφή του, ἀφοῦ αὐτὸ καὶ μόνο εἶναι ἡ γένεσή του. Ἔτσι ἡ μορφή ἐμφανίζεται σὰν τὸ τέλος τῆς γένεσης τοῦ ὄντος, τὸ τέρμα, ὁ σκοπός. Καὶ ἡ γένεση τοῦ ὄντος ἐμφανίζεται σὰν τελολογικὴ κίνηση, δηλαδή γίνεσθαι ἔτσι ὥστε νὰ φτάσῃ στὸ τέρμα, στὸ σκοπὸ, στὸ τέλος, πού εἶναι ἡ μορφή. Ἡ μορφή λοιπὸν ὄχι μόνο εἶναι στοιχεῖο τοῦ ὄντος καὶ τῆς γένεσής του, ἀλλὰ εἶναι ἀκριβῶς τὸ στοιχεῖο πού κατευθύνει καὶ προσδιορίζει τὴ γένεσή του, ἀφοῦ εἶναι ὁ σκοπός του. Ἔτσι ὅλη ἡ ζωὴ, πού τὴν ἀπαρτίζουν τὰ πραγματικὰ συγκεκριμένα ὄντα, κινεῖται τελολογικὰ πρὸς τὴ μορφὴν. Οἱ λόγοι τῆς κίνησης, τῆς ζωῆς, εἶναι οἱ μορφές. («Ἡ φύσις ἕνεκά τοῦ ποιεῖ πάντα».)

Ὁ σκοπός εἶναι λοιπὸν τὸ κινουῦν αἷτιον τοῦ ὄντος στὴ γένεσή του. Τὰ ὄντα κινουῦνται πρὸς τὸ σκοπὸ, πρὸς τὴ μορφή, πρὸς τὸ νοητὸ τους στοιχεῖο. Αὕτῃ εἶναι ἡ φυσικὴ τους κίνηση.

§ 13. Ἀντίδραση τῆς ὕλης. Ἀλλὰ παρ' ὅλη τὴν κατευθυντήρια δύναμη τῆς νοητῆς φύσης ἔχει καὶ ἡ ὕλικὴ τὴ δύναμή της. Μπορεῖ νὰ ἀναχαιτίσει, νὰ παρεμποδίσει τὴν κίνηση τῶν ὄντων πρὸς τὴ μορφή τους, πού εἶναι ἡ φυσικὴ τους κίνηση καὶ γι' αὐτὸ ἡ σωστή. Ἡ ὑποταγὴ τῆς ὕλης στὴ μορφή δὲ γίνεται χωρὶς ἀντίσταση καὶ χωρὶς ἀποτυχίες. Ἄν ὅλα γίνονταν σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸ ἂν εἶταν πλέρια ἡ διακατοχὴ τῆς ὕλης ἀπὸ τὴ μορφή, τότε ἡ πραγματικότητα, θὰ εἶταν ἡ ὀλοκληρωτικὴ πραγματοποίηση τῆς μορφῆς, τοῦ εἶδους, τῆς

1) Περὶ ζώων μορίων 641 β 12.

ιδέας. Τὸ ἔλλογο θὰ εἶταν καὶ πραγματικό. Ἄλλὰ ἀκριβῶς αὐτὸ δὲν συμβαίνει καὶ ἀπ' αὐτὸ σχηματίζεται ἡ ἀξιολογικὴ κλίμακα τῶν ποικίλων ὄντων, ἀνάλογα πρὸς τὸ πλησίασμά τους στὴν εἰδική τους μορφή.

Ἡ ἀνυποταξία τούτη τῆς ὕλης ἐκδηλώνεται κατὰ δύο τρόπους, μὲ τὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα καὶ μὲ τὸ τυχαῖο, μὲ ὅσα ἀναγκαστικὰ συμβαίνουν ἀπὸ αἷτια ποὺ ἐπείρχουν στὴν ἴδια τὴν ὕλη τῶν ὄντων καὶ εἶναι ἀντίθετα ἀπ' ὅσα θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν ἂν εἶταν τὸ ὄν σύμφωνα μὲ τὴ νοητὴ του φύση, καὶ μὲ ὅσα δὲ συμβαίνουν ἀναγκαστικὰ ἀπὸ αἷτια ποὺ μπορεῖ νὰ τὰ προσδιορίσουμε, γιατί προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὕλικὴ φύση τοῦ ὄντος, ἀλλὰ συμβαίνουν χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ τὰ ἀποδώσουμε σὲ ἓνα συγκεκριμένο λόγο. Κατὰ βῆθος ὅμως εἶναι καὶ τὸ τυχαῖο αἰτιότητα τῆς ὕλικῆς φύσης τῶν ὄντων. Καὶ τὰ δύο εἶναι «συμβεβηκότα».)

Ἔτσι ἡ κίνηση τῶν ὄντων προσδιορίζεται ἀπὸ δύο ἀντιμαχόμενες δυνάμεις, τὴ μορφή, τὸ σκοπὸ καὶ τὴν ὕλη μὲ τὴν ἀναγκαιότητά της. Ἡ πρώτη εἶναι τὸ κύριο αἷτιο, ἡ δεύτερη θὰ μπορούσε νὰ ὀνομασθεῖ μὲ τὸν πλατωνικὸν ὄρο συναίτιο. «Ἢ γὰρ κατὰ τὴν μορφήν φύσις κυριωτέρα τῆς ὕλικῆς φύσεως».) Τὸ αἷτιο ἐκφράζει τὴν ἀρχὴ ποὺ γεννάει τὴν κίνηση· τὸ συναίτιο ἐκφράζει τὴν ἔλλειψη στὴν ὕλη τῶν ὄρων, ποὺ θὰ εἶταν ἀπαραίτητοι γιὰ νὰ γίνει ὅ,τι τὸ αἷτιο ἐκφράζει.)

Ἰσαμε τώρα ἡ ὕλη μᾶς παρουσιάζονταν σὲν κάτι ποὺ ἂν εἶναι, εἶναι ἀπλῶς σὰ δυνατότητα. Ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως ποὺ παρουσιάζεται σὲν συναίτιο, ἱκανὸ νὰ παρεμποδίσει τὴ γένεση πρὸς τὴ μορφή, παίρνει ἀσφαλῶς ἓνα θετικώτερο χαρακτήρα, ποὺ τὴν κάνει κάτι περισσότερο ἀπὸ ἀπλὴ δυνατότητα.) Ἄλλὰ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα, ὅσο καὶ ἂν ἀναγκαστικὰ προκύπτει ἀπὸ τὸ χωρισμὸ ἀνάμεσα στὴν αἰτιότητα καὶ στὴ φυσικὴ γνώση τοῦ ὄντος ποὺ εἶναι τελολογική, ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλες ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐκεῖνες κυρίως ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴ γνωσιολογικὴ ὕψη καὶ ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ του σκέψη.

Ἢ γνώση ἡ τέλεια, εἶναι ἡ τελολογικὴ γνώση, ἡ γνώση ποὺ ἀντι-

1) Zeller σ. 334, 428.

2) Περὶ ζῳῶν μορίων I, 1,-640 β 28.

3) Zeller σ. 331 σημ. 1, Jaeger Aristoteles (1923) σ. 412.

4) Zeller σ. 336.

κρούζει τὸ ἀντικείμενό της σὰν κάτι ποὺ κινεῖται πρὸς μιὰ μορφή, ἢ ποὺ εἶναι μέσο ποὺ ὀδηγεῖ σ' ἓνα σκοπό. Σ' αὐτὸ τὸ δρόμο μονάχα θὰ βροῦμε τὴν πρώτη κινουῦσα ἀρχή, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ὁ ὕψιστος σκοπὸς τῆς κίνησης τοῦ ὄντος. Ἀλλὰ μιὰ ποὺ ἡ αἰτιότητα εἶναι ἔξω ἀπὸ αὐτὴν τὴν κίνηση καὶ ἐνδεχομένως κάτι ἀντίθετο ποὺ μπορεῖ νὰ τὴν ματαιώσῃ, εἶναι ἀνάγκη φυσικὰ καὶ κατὰ τὴν αἰτιότητα νὰ ἐρευνηθοῦν τὰ ὄντα, γιατί ἀλλοιῶς μᾶς ξεφεύγουν οἱ λόγοι ἔξ αἰτίας τῶν ὁποίων ματαιώνεται ἐνδεχομένως ἡ κίνηση τοῦ ὄντος πρὸς τὸ σκοπό.¹⁾

Ὅλο τὸ ἀριστοτελικὸ σύστημα, καθὼς θὰ δοῦμε προχωρόντας, τὸ διαπερνᾷ αὐτὸς ὁ γνωσιολογικὸς διχασμὸς, στὴ φυσικὴ ὕψο καὶ στὴν κοινωνικὴ του φιλοσοφία. Ἔτσι ἔχομε τὴν ὀρθὴ πολιτεία καὶ πλάϊ σ' αὐτὴν τὶς ὀρθὲς πολιτεῖες ἀνάλογα μὲ τοὺς ὑλικοὺς ὄρους ποὺ κάθε φορὰ προσφέρονται. Ἢ μιὰ εἶναι ἐκείνη ποὺ τελολογικὰ προσδιορίζεται, ὅπως τὸ ἔκανε καὶ ὁ Πλάτων στὴν πολιτεία του· οἱ ἄλλες εἶναι οἱ «κατὰ συμβεβηκὸς» ὀρθὲς πολιτεῖες, ἀνάλογα μὲ τὰ συγκεκριμένα δεδομένα ποὺ ἐνυπάρχουν στὴν ὕλη τους, καθὼς κινεῖται πρὸς τὸν ἰδεατὸ της σκοπὸ. Φυσικὰ ὅμως διατηρεῖ ἡ τελολογικὴ σκοπιὰ τὴν πρωτεύουσα θέση της· ἡ ἄλλη ὑπάρχει πῶς πολὺ γιὰ νὰ μειριάσομε τὴν ἀπόσταση ποὺ κάθε φορὰ χωρίζει τὰ ὄντα ἀπὸ τὴν πλέρια πραγμάτωση τῆς ἐννοιάς των, δηλαδή τῆς μορφῆς των.

Φυσικὰ αὐτὴ ἡ πλέρια πραγμάτωση δὲν ὑπάρχει ποτὲ στὴν πραγματικότητα, στὸν κόσμον τῶν συγκεκριμένων ὄντων. Ἢ ζωὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ κίνηση πρὸς τὴν πραγμάτωση αὐτὴν· ἡ πραγμάτωση ἡ πλέρια εἶναι τὸ ἰδεατὸ σημεῖο ἀναφορᾶς ποὺ ποτὲ δὲν ἀγγίζεται, γιατί πάντα τὰ ὑλικά δεδομένα θαρροῦνε σὲ κάποιο σημεῖο νὰ ἀναχαιτίσουν τὴν πραγμάτωση τούτη.²⁾ Πάντα τὰ φυσικὰ ὄντα εἶναι κατὰ κάποιο

1) Περὶ ζῳῶν μορίων 677 α 15 «Καταχρῆται μὲν οὖν ἐνίοτε ἡ φύσις τὸ ὠφέλιμον τοῖς περιτετώμασιν, οὐ μὴν διὰ τοῦτο δεῖ ζητεῖν πάντα ἐνεκά τινος, ἀλλὰ τινῶν ὄντων τοιούτων ἕτερα ἔξ ἀνάγκης συμβαίνει διὰ ταῦτα πολλά». Μεταφ. 1044 β 13 «Ὅσον τε αἰτιον ἐκλείψαως, τίς ὕλη; οὐ γὰρ ἔστιν, ἀλλ' ἡ σελήνη τὸ πάσχον. Τί δ' αἰτιον ὡς κινήσαν καὶ φθεῖραν τὸ φῶς; ἡ γῆ· τὸ δ' οὐ ἐνεκα ἴσως οὐκ ἔστιν». Φυσ. 198 β 18 «ὕει ὁ Ζεὺς οὐχ ὅπως τὸν σῆτον αὐξήσῃ, ἀλλ' ἔξ ἀνάγκης». Zeller σ. 494.

2) Φυσ. 199 β 1 «Ἴδι δὴ ἔστιν ἕνια κατὰ τέχνην ἐν οἷς τὸ ὀρθῶς ἐνεκά του, ἐν δε τοῖς ἀμαρτανομένοις ἐνεκα μὲν τινος ἐπιχειρεῖται ἀλλ' ἀποτυγχά-

μέτρο παρὰ φύσιν. Ὡστε στὸν ἄνθρωπο, τὸ ἀρτιώτερο γέννημα τῆς φύσης, μιὰ πού δὲ διακατέχεται ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὸ νοῦ, δὲν εἶναι καὶ ὀλοκληρωτικὰ πραγματοποιημένη ἡ μορφή του. Τὰ ὄντα τείνουν πρὸς τὴ μορφή τους καὶ αὐτὴ ἡ τάση εἶναι καίτι ἀντίστοιχο μὲ τὸν πλατωνικὸ ἔρωτα, ἀφοῦ ἡ μορφή, πού εἶναι ἡ αἰτία τῆς ζωῆς καὶ τῆς κίνησης, ἀκίνητη καὶ ἀναλλοίωτη ἢ ἴδια στὴν σταθερότητά της.¹⁾ αὐτὴ κινεῖ τὴν ὕλη, «κινεῖ δὲ ὡς ἐρώμενον».²⁾ Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ, ὅσο καὶ ἂν εἰδικὰ λέγεται γιὰ τὴν ὑψίστη μορφή, ἰσχύει γιὰ ὅλες τὶς ἄλλες μορφές τῆς ζωῆς.

§ 14. Ἐντελέχεια. Ἡ κατάσταση τῆς τελειότητας, ὅπου τὸ ὄν θάχε ὀλοκληρωτικὰ πραγματώσει τὴ μορφή του, ὅπου θάχε συντελεσθεῖ ὅλη ἡ τροχιά τῆς κίνησής του πρὸς τὴ μορφή του ὀνομάζεται ἐντελέχεια, γιατί τότε τὸ ὄν πιά ἔχει τὸ ἴδιο τὸ τέλος ἐντός του, συμπύπτει μὲ τὴ μορφή του. Κάθε ὄν συγκεκριμένο ἔχει ἕνα μιὰ συγκεκριμένη ἐντελέχεια.³⁾ Στὴν ἔννοια τῆς ἐντελέχειας ὀλοκληρώνεται ἡ ἔννοια τῆς γένεσης, πού ἐκεῖ σταματᾷ, γιατί ἐκεῖ γίνεται ὅ,τι εἶναι νὰ γίνει. «Τὸ δὲ δυνάμει εἰς ἐντελέχειαν βαδίζει»⁴⁾ καὶ τὸ ὄν ἐκεῖ φυσικὰ σταματᾷ τὴν κίνησή του. Μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐντελέχειας ὀλοκληρώνεται ἔτσι τόσο ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος ὅσο καὶ ἡ ἔννοια τῆς γένεσής του.

§ 15. Τελολογικὴ συγκρότηση τοῦ σύμπαντος. Ἀλλὰ ὅσο καὶ ἂν οὐσία εἶναι τὰ συγκεκριμένα ὄντα, καθὼς κινουῦνται πρὸς τὴν ἐντελέχειά τους, δὲν μπορεῖ σ' αὐτὰ νὰ σταματήσει ὁ φιλόσοφος. Ἡ ἀπειρότητά τους ἀνήκει σ' ἕναν ἐνιαῖο κόσμον καὶ κάποια σχέση καὶ τάξη πρέπει νὰ ὑπάρξει ἀνάμεσά τους. Τὴν τάξη αὐτὴ τὴν ἔδωσε ἡ βασικὴ μορφή τῆς σκέψης τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ τελολογία, κληρονομιά καὶ αὐτὴ, καθὼς ἰδίως σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ φανεῖ, τῆς πλατωνικῆς σκέψης.

νεται, ὁμοίως ἂν ἔχοι καὶ ἐν τοῖς φυσικοῖς καὶ τὰ τέλει ἀμειψήματα ἐκείνου τοῦ ἐνεκά του».

1) Περὶ ψυχῆς 426 α 9 «... ἡ ποίησις καὶ ἡ πάθησις ἐν τῷ κίεοντι, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ ποιούντι».

2) Μεταφ. 1072 β 8.

3) Γιὰ τὸν ὄρο ἐντελέχεια δὲς Zeller 360 σημ. 1, 321 σημ. 1, B r a n d i s ἐνθ. ἀν. σ. 178, Jaeger ἐνθ. ἀν. 409 κ. ε.

4) Φυσ. 257 β 7.